

Prototípuselv és kategóriaszerkezet a szövegtipológiában*

1. Bevezetés. Amikor szövegtipológiáról beszélünk nyelvtudományi nézőpontból, tudnunk kell, hogy a beszélő szöveget konstruál „népi” tipológiai háttérrel, a 20. és 21. századi nyelvész szövegeket kategorizál, szövegkonstruálási háttérrel. A két megközelítés közötti feszültséget legalább enyhíteni kell a tudományos leírásban, ha e leírás a nyelvi tevékenység mindennapi gyakorlatától nem kíván elszakadni valamely steril rendszerezés pozitív eredménye kedvéért. Innen nézve csakis az lehet a kiindulópont a szövegtipológia számára, hogy mindig szövegekben beszélünk, mindig szövegeket hozunk létre. Csak ezután jön szóba az, amit a nyelvtudomány – joggal – középponti tényezőnek tekint: a mondat vagy a szó, jelentsen ez bármit.

Bizonytal nem véletlen, hogy a szövegtan, a szöveg nyelvtudományi vizsgálata igen későn alakult ki a nyelvtudomány történetében. Ezt a körülményt nem csupán a szöveg bonyolultsága indokolja, hanem a szöveg nyelvi természetének sajátosságai is. E ponton nagyon egyértelműen kell fogalmazni, hiszen a nyelv rendszerként értelmezése, amelyet SAUSSURE radikalizált, a pusztá szerkezetre összpontosít, a jelentést és a funkciót háttérbe helyezve vagy a nyelvtudományon kívülre utalva. A szöveg ellenben nyilvánvalóan nem közelíthető meg strukturaként úgy, ahogy a mondattal teszi a strukturalista nyelvészeti hagyomány, bár a korai szövegtanok erre tettek kísérletet. Sem a jelentés (funkció) és az alak, szerkezet általános elkülönítése, sem a közvetlen összetevős vagy mély- és felszíni szerkezeti leírások nem eredményeztek nyelvészeti szövegfogalmat, ahogy a retorika szerkezet-értelmezései vagy egyáltalán a szöveget kisebb, egymást követő egységekből álló strukturaként tekintő megközelítések sem. Az ezredforduló után, a funkcionális grammatikák első hullámának kidolgozása nyomán azonban már a mondattan, a jelentéstan, a pragmatika és a szövegtan szintézisei készülnek, amelyekben a kontextus (megértett beszédhelyzet, diskurzusuniverzum), a beszélői nézőpont és a nyelvi szerkezetek környezethez igazítása éppúgy tényezők, mint az ige vagy a grammatikai struktúra. Ez utóbbi megközelítések már a szöveg funkcionálásában próbálják kezelni a valóban kimutatható szerkezeti elemeket (például a dologfolytonosságot vagy a nézőpontoszerkezetet).

Amikor tehát szövegről és szövegtipológiáról beszélünk, látni kell, hogy a nyelvtudományi nézőpont kiválasztása meghatározza a szöveg nyelvtudományi értelmezésének kereteit. A szövegtipológia megközelítésekor a következő szempontokat szükséges figyelembe vennünk, méghozzá azok többféle elméleti magyarázata szerint:

1. a nyelvtudomány elméleti megalapozása,
2. rendszer és használat, séma és megvalósulás viszonya,

* A tanulmány az OTKA K100717 Kognitív nyelvészeti kutatás keretében készült. Köszönöm ANDOR JÓZSEF, DOBI EDIT és SIMON GÁBOR értékes megjegyzéseit és javaslatait.

3. a kategorizáció,
4. a szöveg mibenléte,
5. szövegtipológiai modellek.

Az alábbiakban ezeket a tényezőket veszem sorra, annak érdekében, hogy a nyelvészeti szövegtipológia mai lehetőségeit vázolni lehessen.

2. A nyelvtudomány és a szövegtan az ezredfordulón. A nyelvtudomány hosszú évtizedek – lényegében az 1920-as évek – óta mondatközpontú. Ez a szemléletmód folyamatos feszültséget eredményez a szöveg és a mondat viszonyának különböző megközelítéseiben. Az elméleti és módszertani különbségek ellenére egy körülmény kimondatlanul is érvényesül: a mondat „feletti” struktúra, vagyis a „mondatok közötti kapcsolat” nem írható le kizárólag a hagyományos mondattan eszközeivel. A mondat és a szöveg között „ugrás” van.

Három hatásos nyelvtudományi irányzat különíthető el: a hagyományos, a formális és a funkcionális. Mindegyik irányzathoz számos elmélet és iskola tartozik, továbbá az irányzatok között nem mindig éles a határ, vannak átmeneti jellegű elméletek és leírások.

A hagyományos nyelvleírás az újgrammatikus és a SAUSSURE-féle strukturalista nyelvelmélet szintézise. A hagyományos besoroló nyelvtan szerint a nyelvi tudás közösségi jellegű, a SAUSSURE-féle *langue*-on (a nyelvi rendszeren) alapul, az egyén mintegy ki van szolgáltatva a készen kapott rendszernek. Elmélete a nyelvi kategóriák adott, teljes rendszerének a felismerése és bemutatása. A kategóriák közötti viszony meghatározó típusa az alá- és mellérendeltség. E nyelvtan hatóköre a fonológia, a morfológia és a szintaxis, egyes változataiban a lexikológia és a stilsztika. Általánosítási elve a kategóriába való besoroláson nyugszik. Normafojalma a helyesség, szerkezete az építőkocka-elven nyugszik, időbelisége a szinkronia és diakronia teljes szétválasztásán alapul, az adatolás a filológiai (klasszikus irodalmi és történeti) és saját adatok felhasználásával történik. A hagyományos nyelvtan kategóriákat nevez meg (elsősorban a régi latin grammatikák rendszerére alapozva, a SAUSSURE által kidolgozott paradigmikus rendszerekben elhelyezve), ezeket röviden definiálja, főképp a kategóriák egymáshoz kapcsolódásának típusai szerint, az alárendelés és a mellérendelés viszonyaiban. A példányokat felcímkézi, s voltaképpen ez a felcímkézés, a besorolás a hozzá tartozó definícióval a magyarázat. E nyelvtantípus a szöveget a legmagasabb nyelvi szintnek tekinti, amely a mondat szintre következik. A szöveg mondatokból áll össze: „A nyelvhasználatban feltétlenül, tehát kötelezően megjelenik a nyilatkozat [’a mondat beszédbeli megfelelője’] [...] a legkisebb szöveg egyetlen nyilatkozatból áll” (LENGYEL 2000: 32.; l. még SZATHMÁRI 1996: 29).

A formális nyelvleírás szerint a nyelvi tudás genetikailag kódolt, az elmébe a születéskor már „behuzalozott” univerzális grammatika, amely minden emberben azonos. Ennek a nyelvi tudásnak a központi eleme a nyelvi kompetencia, amely a szintaktikailag jól formált mondatok létrehozásának és felismerésének, valamint a szintaktikailag rosszul formált mondatok elutasításának a képessége (vö. CHOMSKY 2006: 173–186; PINKER 1999: 13–23; RADFORD 1988: 17–23). A formális nyelv-

vészet legerjedtebb megvalósulása a generatív grammatika. Kidolgozója, NOAM CHOMSKY elválasztja egymástól a mondat szintaktikai és szemantikai struktúráját, és azt hirdeti, hogy a szintaktikai jólformáltság független a mondat jelentésétől, vagyis lehet szintaktikailag jólformált mondat a jelentésében értelmetlen szerkezet.

A formális nyelvészet elmélete alapvetően deduktív axiomatikus, a priori rendszer. Hatóköre a szintaxis, morfológia, fonológia (többnyire kiegészítve a pragmatikával), ebben a sorrendben, moduláris jelleggel, vagyis az egyes területek modulok egymástól eltérő saját működési szabályokkal, a szintaxissal a középpontban. A pragmatika egyfajta kiegészítés, amely FREGE-féle elvvel nem magyarázható mondatjelentések leírásához szükséges, bizonyos típusú mondatok esetében, de nem teljes értékű része a rendszernek. Az általánosítás elve a megjósolhatóság deduktív alapon: a szintaktikailag jólformált mondatok maradéktalanul megjósolhatók a nyelvtan szabályai révén, a természettudományos levezetések mintájára. A formális nyelvészetben a norma a grammatikai jólformáltság, a grammatika szerkezetének fő elve a konstituencia és a modularitás, felépítésére az építőkockaelv jellemző. A formális nyelvtudomány az autonóm szintaxis elvére épít, ezért a szöveg e keretben nem tárgya a nyelveírásnak. Ismeretes, hogy mások mellett VAN DIJK (1972) generatív szövegelmélettel próbálkozott, ez azonban nem hozott átütő eredményt. PETŐFI formális TeSWeST-modellje (PETŐFI 1978) más irányban tájékozódott, ez a szemiotikai kiindulás keretében nyelvészeti-logikai szemantikai jellegű integrált formális elmélet, amely a beszédaktus-elméletet és a Montague-nyelvtant tekinti alapjának, és később funkcionális irányban is tájékozódott.

A funkcionális nyelvészet alapvetően a biológiai alapú humán adaptáció, a környezeti alapú megismerés és a triadikus figyelmi jelenet kognitív bázisára építi használati alapú nyelvtanait (vö. GIVÓN 2001, 2002; LANGACKER 1987; TOMASELLO 2002, 2008; TOMASELLO ed. 1998; TALMY 2000; DELANCEY 2001; LADÁNYI – TOLCSVAI NAGY 2008). Ebben az irányzatban a nyelvi tudás tanult, szerzett ismeret, az absztrakció, sematizáció, kategorizáció, szimbolizálás képességei alapján. Az elmélet a használati alapú nyelvtant tételezi, elmélet és empiria egységéből kiindulva. Hatóköre a szemantika, fonológia, morfológia, szintaxis, pragmatika (tágabban a szövegtan, stilisztika, szociolingvisztika) tartományaira terjed ki, a zárójelben felsoroltak részleges beépítésével. Az általánosítás prototípusúhatások alapján történik, a szélső megoldások háritásával. A funkcionális nyelvészet normafogalma az adekvátság, szerkezete hálózatalvú, időbeliségét a szinkronia és a diakronia összekapcsolása jellemzi, adatolása (intuíción és introspekción alapuló, de nem abszolutizált) saját és korpuszadatok felhasználásával történik.

A funkcionális nyelvészet elméleti alapozása legtömörebben az epigenezis kategóriájával nevezhető meg (I. SINHA 2009). A funkcionális elméletek a biológiai és a kulturális evolúció párhuzamos, egymástól elválaszthatatlan folyamatait tételezik a kommunikáció kialakulásának és továbbfejlődésének feltételeként. A nyelvet részben egyetemes, részben kultúraspecifikus humán jelenségnek tekintik (DIRVEN – WOLF – POLZENHAGEN 2007). A funkcionális nyelvészet nem axiomatikus és deduktív, elutasítja a természettudomány a priori analitikus alapjait. Nem kauzálisan vezet vissza nyelvi struktúrákat biológiai alapú struktúrákra, nem a viselkedés külső és a kogníció belső dualizmusa a kiinduló alap.

Ennek megfelelően a funkcionális irányzatú nyelveírások alapelvei a következők. A nyelvi rendszer kisebb és összetett elemeit a mindenkori beszélő nézőpontjából kell bemutatni, hiszen a mindenkori beszélő aktuális perspektívája alakítja a közlés nyelvi szerkezetét. A nyelvi kifejezéseket jellegzetes, gyakori közegükben kell leírni, nem önmagukban. A jelentés egyenrangú az alakkal (az alaktani, mondattani szerkezetekkel), sőt egyes magyarázatokban a jelentés elsődleges, a jelentésszerkezetekből erednek a morfológiai és szintaktikai szerkezetek.

A funkcionális irányzatú nyelveírások a szöveget olyan nyelvi produktumnak tekintik, amelynek létrehozásában és megértésében a kisebb nyelvi szerkezetekre jellemző kognitív elvek érvényesülnek (például a séma és megvalósulás viszonya, az előtér – háttér megkülönböztetés, a figyelemirányítás, a konstruálás; ezek grammatikai jellemzőire l. TOLCSVAI NAGY 2013: 152–157, 161–165). A szöveg létrehozásakor és megértésekor séma és megvalósulás viszonya a szerkezet műveleti jellegén alapul, vagyis azon, hogy a szöveg időben megvalósuló dinamikus nyelvi produktum. Ennek az irányzatnak a nyelveírásai mindinkább a szöveget és annak kontextuális körülményeit tekintik kiinduló közegnek, amely közeg befolyásolja a mondat grammatikai és szemantikai szerkezetét. Az ebből az elméleti keretből szemlélt kategorizáció és szövegalkotás vagy -megértés adja a szövegtipológia leíró keretét, amely összhangban áll a mindennapi nyelvi tevékenység során előhívott „népi”, intuitív szövegtípus-ismeretekkel.

3. A kategorizáció. A szövegtipológia kategorizációs műveletekkel alakítható ki. A tudományos leírásban a beszélők gyakorlati tudásában megnyilvánuló „népi”, intuitív kategorizáció rendszerét fel kell deríteni és be kell dolgozni a korábbi tárgyiasító ismeretekbe, hiszen a mindennapi helyzetekben a népi, gyakorlati típusismeretek lépnek működésbe. A kategorizáció kétféle alaptípusával analóg viszonyban a szövegek kategóriáit, típusait is két archetipikus módon lehet megközelíteni. Az egyik a tudományos kritériumok szerinti besorolás, a másik a „népi” kategorizáció, vagyis a spontán beszélők intuitív nyelvtipológiai ismereteinek rendszere. A kettő viszonya mereven elkülönülhet vagy akár közelíthet is egymáshoz a leírásban.

A klasszikus filozófia, tudományfilozófia és az ezekhez kapcsolódó nyelv-tudomány szerint a kategóriák meghatározásának a következő feltételei vannak (vö. EYSENCK–KEANE 1997: 268–276; TAYLOR 1991: 22–24; LAKOFF 1987: 5–154; KIEFER 2000: 92–119; KERTÉSZ 2001):

1. a kategóriák szükséges és elégséges feltételek alapján határozódnak meg,
2. a tulajdonságok binárisak (vagy megvannak a példányban vagy nincsenek),
3. a kategóriába tartozás igen vagy nem kérdése,
4. a kategóriáknak pontos határaik vannak,
5. a kategóriák minden tagja egyenrangú,
6. az alárendelt fogalom a fölérendelt kategória minden tulajdonságával rendelkezik.

A mindennapi megismerés során azonban gyakran lehet tapasztalni, hogy nem így kategorizálunk. Ismeretes, hogy a tudományos állatrendszertan és a min-

dennapi tapasztalaton alapuló állatmegnevezésekben megnyilvánuló kategorizáció nem feltétlenül egyezik, sőt a mindennapi besorolás kultúránként változó lehet. Például a *denevér* régi népi elnevezése *bőregér* (bár a denevér nem rágcsáló), ugyanakkor a tudományos rendszerezés is használja egyes denevérfajták megnevezésére a *nagy repülőkutya*, *kis repülőkutya* kifejezést, sőt a rágcsálók között megkülönbözteti a *földikutya* családját.

A tapasztalati alapú mindennapi megismerés nem a priori, nem szükséges és elégséges feltételekkel dolgozik, legalábbis nem mindig. Az 1970-es évek kognitív pszichológiai kutatásai kiderítették, hogy a világ megismerésében a prototípuselvként megfogalmazott elméleti képességek kiemelkedő szerepet játszanak. Erre a nem tudományos, „népi” megismerésre a következők jellemzők (I. ROSCH 1977; EYSENCK–KEANE 1997: 280–287; TAYLOR 1991; GEERAERTS 1997: 10–22; LAKOFF 1987: 5–154; LANGACKER 1987: 16–17; KIEFER 2000: 92–119):

1. a kategóriába felismert tulajdonságok alapján sorolódnak be példányok;
2. a besorolás fő elve a családi hasonlóság, az egyes tulajdonságok nyálábokba fogott és átfedő olvasatok sugaras készletébe rendeződnek;
3. a kategóriába sorolás fokozat kérdése, vannak középponti, „jó” példányok, és vannak kevésbé jók, amelyek kevesebb tulajdonságnak felelnek meg;
4. a kategóriák körvonalai nem határozottak, egymást átfedhetik.

A kategóriákba tehát addig sorol be valaki valamit, amíg annak valami okát látja, azaz olyan tulajdonságot fedez fel a dologban, ami a kategóriára általában jellemző. A tulajdonságok mentális feldolgozása tapasztalati alapú. A kategória központi példányai általában a legtöbb felismert tulajdonságnak megfelelnek, míg a szélső példányok kevesebb tulajdonsággal rendelkeznek. A kategória tartalmazhat prototipikus példányt (ez minden tulajdonságnak megfelel), vagy legjobb példányt (ebben az esetben a prototípus helye üres). A kategóriák nem egyetlen séma szerint jellemezhetők: egyes kategóriákban jobban érvényesül a fokozatosság (ilyen például a MADÁR), más kategóriákban a centrum–periféria elv helyett inkább a sugaras elrendezés érvényesül (ilyen az APA). Kognitív pszichológiai kísérletek azt jelzik, hogy a természetes kategóriákban érvényesülő prototípuselv a mesterséges kategóriákban is működik.

A klasszikus filozófiai kategorizáció rendszere azt feltételezi, hogy a kategóriák a megismerő embertől függetlenül léteznek, kimerítő leírásuk alapos felderítő tevékenység eredménye lehet. A prototípushatásoknak kitett kategorizáció humán perspektíván alapul. A világ dolgainak elkülönítésében és megnevezésében ez a nézőpont kivált jelentős, hiszen a madarakat, gyümölcsöket vagy éppen a dolgokat, a szövegeket a beszélők, a tevékeny emberek nem teljességükben látják át, hanem a tapasztalataik hatókörén belül. Ezek a tapasztalatok természetesen összeadódnak egy-egy közösségen, kultúrán belül, ám nem feltétlenül valamilyen egyetemes tudományfilozófia elvei szerint konvencionálódnak, hanem a megismerés általános sémái mentén. És miközben a szövegek típusait olyan nem szigorúan nyelvi tényezők is alakítják, mint a kommunikációs színtér (vagyis a tipikus beszédhelyzet), a beszélőtársak közötti társas viszonyok, beállítódások és célok, elvárások, továbbá

figyelmi és emlékezeti korlátok, aközben a szövegek és a szövegtípusok mégis ember által létrehozott produktumok, amelyek történetileg változnak, valamint egyes szövegtípusok kihálnak, mások újként keletkeznek. A szövegtipológia humán történeti jelenség, amelyet az emberi megismerés prototípushatásai megkerülhetetlenül érintenek. Ez az érintettség a nyelvhasználat alapvető jellegéből adódik, abból hogy az emberi beszéd a mindennapi megismerésben kapja motivációit, és nem elvont tudományos tárgyasításokban (például taxonómiákban).

4. A szöveg mibenléte. A szöveg mint egészelvű séma körülírása nélkül nem lehet szövegtipológiáról beszélni. A szöveg nyelvtudományi megközelítése éppúgy sokféle, ahogy a nyelv leírásai is számosak. A szöveg nyelvtudományi modellezései nem választhatók le egyértelműen egyes nem nyelvészeti, de ahhoz közel álló elméletektől. Például az etnometodológiai vagy diskurzuselemzési szöveg-leírások átfedésben állnak a nyelvtudományi nézőpontokkal. Ugyanez érvényes az irodalmi műfaj-tipológia és a nyelvtudományi szövegtan viszonyára. A szövegnek és a szövegek rendszerének komplex volta indokoltá teszi a korábban egymástól szigorúan elválasztott leírások szintézisét vagy annak megkísérlését.

A szöveg lényegét az 1960-as évektől kezdve meghatározta az a nézet, amely szerint a nyelvészeti szövegmagyarázatot a nyelvről és a világról való ismeretek összetett képletében lehet megadni, hiszen a szövegben a nyelvi és a világról való ismeretek összekapcsolódnak. E munkálatokban nagy hatással volt a beszédaktus-elmélet, a pragmatika, a szociolingvisztika és a strukturalizmus nyelvészeti és irodalomelméleti eredményei az 1950-es, 60-as években. Az elmúlt jó fél évszázadban mindezek nyomán több szövegmagyarázat-típust dolgoztak ki. Ebből három típust emelek ki (a szövegtan történetét e tanulmány keretében nem lehet- séges áttekinteni):

1. A szövegmagyarázat a nyelv nyelvtana felől közelíti a szöveget, és azt hozzá kapcsolatba a nem nyelvi összetevőkkel. Ekkor egyfajta moduláris modell készül a szövegről, amelyben a mondattani, jelentéstani és pragmatikai jellemzők külön-külön kapják meg szövegtani leírásukat. Itt a hagyományos, a strukturalista/strukturális és generatív mondattan adja a fő elméleti keretet és módszertant.

2. A szövegmagyarázat a szöveg kommunikációs és kognitív összetettsége felől indul ki, és az eleve összetettként feltételezett egység összetevőit veszi sorra különböző szempontok szerint. Ekkor inkább valamilyen funkcionális holista modell készül a szövegről, amelyben az egyes nyelvi kifejezések (ekképp a nyelvtani kategóriák) a szövegtani, mondattani és morfológiai funkciók összhangjában, szoros összefüggésükben kapják meg szövegtani leírásukat, mindig jelentéstani alapon. Ekkor a szöveg modellje vagy hálózatos vagy partitúra jellegű, mindkét esetben dinamikus módon. A hálózatos szövegmodell a szövegben előhívott fogalmi összefüggéseket egy metaforikus térben kiterjesztődő rendszerben mutatja be, a partitúramodell a szöveget elsősorban időben dinamikus folyamatként képezi le.

3. A szövegmagyarázat a beszédhelyzet pragmatikai szempontjait egy szövegtipológiában elrendezve közelíti meg a szöveget. E szövegmodellekben a szöveggel történő cselekvés módjai állnak előtérben.

Az alábbiakban azt a funkcionális, kognitív alapú szövegmodellt foglalom össze, amelyet ma a legautentikusabbnak ismerek.

A korai szövegtanok alaki szintaxis-megközelítéseinek az egyik fő tanulsága a „mondaton túlmutató” nyelvi elemek vizsgálatának hasznossága. A funkcionális keretben azonban nem az alaki jelölők (a pusztá struktúra) leírása a döntő, hanem a nyelvi kifejezések szemantikai és alaki kettősségének szimbolikus struktúrája, funkcióival együtt. Amennyiben így közelítjük meg a szöveg koherenciátényezőit, azt láthatjuk, hogy nem szintaktikailag és retorikailag teljes mondatok (*sentence*) láncszerűen egymáshoz kapcsolódó rendje adja a szöveg nyelvi lényegét, hanem a tagmondatokba (*clause*) szétkonstruált egyszerű és összetett jelenelemeknek az alapvető összetevői. A jelenetet kifejező mondat (*tagmondat, clause*) a jelenet szereplőit és a közöttük lezajló időbeli folyamatot megnevezi valamilyen formában. A prototipikus szöveg vagy szövegrészlet általában egy vagy néhány szereplőről hosszabb távon mond valamit, vagyis egy szereplőt (egy dolgot) fogalmilag kifejt, részletez valamely perspektívából. Ez eredményezi a dologfolytonosságot, vagyis azt, hogy több mondaton keresztül ugyanazon egy dologról van szó, ugyanaz a dolog áll a figyelem középpontjában. Ugyanakkor az egy dolog, egy szereplő több mondatbeli fogalmi kidolgozása minden egyes tagmondatban újabb jelenetben valósul meg; ugyanazt az információt ugyanarról a dologról többször egymás után nem szokás elmondani. Tehát az egy szereplővel kapcsolatos időbeli folyamatok, vagyis események nem ismétlődnek, az események, folyamatok különböznek egymástól, de egyúttal össze is függnek. A szöveg másik alapvető összetevője az eseménykontiguum.

A szöveg (szövegrészlet) koherenciájának az alaptényezője a dologfolytonosság (ugyanarról a szereplőről van szó több mondaton keresztül) és az eseményegymásrakövetkezés (eseménykontiguum: ugyanazzal a szereplővel különböző események történnek). Ez két alaptényező, a szereplő(k) és az esemény csak részben függ grammatikailag mondatszerkezetektől, részben éppen a mondatoktól függetlenül mutatkozik meg koherenciát adó jelentőségük. Ezt mutatta ki HALLIDAY – HASAN (1976), még a kognitív szemantikai alapozás megléte előtt, de a „kapcsolóelemek” mondattól részben függetlenedő szemantikájának hangsúlyozásával. Az így alapszinten kibontakozó koherencia-rendszert lehet hálózatos módon leírni (erre tett kísérletet BEAUGRANDE–DRESSLER 1981), vagy a partitúramodelllel (I. TOLCSVAI NAGY 2001). Megjegyzendő, hogy a két alaptényező esetében is érvényesülnek a prototípushatások: számos szövegtípusban nem játszik meghatározó szerepet az esemény-egymásrakövetkezés vagy (főltehetőleg kisebb mértékben) a dologfolytonosság.

A koherencia két alaptényezője felől közelíthető meg a szöveg funkcionális keretben, a mindenkori beszélőtársak nézőpontjából. Onnan, ahonnan a beszélők megismerik a szövegeket, ahonnan saját tapasztalataik létrejönnek saját és mások szövegei révén.

A szöveg mindig valamilyen nyelvi interakció középponti összetevője, amelyet a beszélő létrehoz, a hallgató megért. A beszélő vagy hallgató nyelvi és szövegre vonatkozó tudása egyszerre szerkezeti (strukturális) és műveleti (procedurális), s mindkét tudásfajta érvényesül az alkotáskor és a megértéskor (a hosszú

távú és a rövid távú emlékezet működésének segítségével). Eszerint a beszélő és a hallgató a szöveget fel tudja dolgozni a beérkező információk összetett soraként (műveleti jelleggel), és át tudja látni teljes struktúráként (szerkezeti jelleggel), vagyis a szöveget a megalkotásban és a megértés folyamatában főképp elemek párhuzamos és egymásra következő elrendezéseként fogja föl (amelyeket a sorrendi helyzettől függetlenül is egymásra vonatkoztat e folyamatban), míg a teljes szöveg ismeretében az átfogó, lényegi összefüggésekre összpontosít, így tudja a szöveget megérteni. Mindennek következtében a szöveggel mind alkotója, mind befogadója több formában találkozhat. Ezek közül nyelvészeti szövegtani szempontból a következő három fontos:

1. A szöveg fizikai megvalósulása (beszélt, írott, nyomtatott, képernyőn megjelenő, mindegyik különböző szerkezetekben).
2. A szöveg műveleti feldolgozása, azaz a szöveg észlelése és befogadása közben elvégzett megértő műveletek sora, melyekben a nyelvi kifejezések és szerkezetek, valamint azok viszonyai feldolgozódnak. E művelet során jön létre a szöveg on-line (műveleti) szerkezete.
3. A szöveg összetett konceptuális szerkezetének a feldolgozása, amely a szöveg lényegi tartalmát reprezentálja. E szerkezet, a szöveg konszolidált (összevont) szerkezete a szöveg műveleti feldolgozása során alakul ki.

A szövegről mint összetett nyelvi produktumról és produkcióról csak e három szempont együttes figyelembevételével lehet leírást adni. A nyelvészeti szövegtanok korábban a második formára összpontosítottak úgy, hogy a feldolgozó műveleteket kimerevített nyelvi szerkezetekben írták le, a strukturalizmus eredeti elméletének megfelelően. Ám a szöveg befogadója nem feltétlenül emlékszik a szöveg összes korábbi nyelvi szerkezeti összetevőjére a befogadás későbbi szakaszaiban, a legfontosabb szereplőkre, eseményekre és viszonyokra viszont egy összesítő fogalmi hálóban igen. Nyelvtudományi tekintetben elsősorban a második és harmadik forma a lényeges.

A dologfolytonosság és az eseménykontiguum ebben a tapasztalati rendszerben kapja meg középponti szerepét. A dologmegnevezések folytonossága és megszakíthatósága a koreferencia-kapcsolatokban valósul meg. A folyamatok, események egymásra következésében más jellegű viszonyok működnek, főképp az igék által aktivált forgatókönyvek egymáshoz kapcsolódásában. Az ekképp számon tartható koherenciátényezők fő jellemzői a következők (vö. KNOTT–SANDERS–OBERLANDER 2002; SANDERS–SPOOREN 2007; SANDERS–SCHILPEROORT–SPOOREN eds. 2001; LANGACKER 2000; TOLCSVAI NAGY 2001, 2016):

1. egy prototipikus szövegrészletben egy a figyelem középpontjában álló dologról több tagmondatban is megkonstruál ismeretet a beszélő, a fontos dolgok megnevezése ismétlődik,
2. egy prototipikus szövegrészletben a figyelem középpontjában álló dologgal kapcsolatban eltérő események említődnek, az események megnevezése nem ismétlődik,

3. a dolgok megnevezései tudáskereteket, az események megnevezései forgatókönyveket hívnak elő a kontextushoz és kotextushoz illesztett aktuális jelen-tésen túl,

4. a szövegben egymást követő mondatokban a dologmegnevezés folytonos-sága és az eseménymegnevezések kontiguuma a tudáskeretek és forgatókönyvek aktuális konceptuális összefüggésein, a megnyitott mentális terek hálózatán alapul,

5. a fogalmi hálózat dinamikus, a szöveg műveleti szerkezetében előre ha-ladva, a korábbi részekre épülve, kumuláló jellegű konstruálással és változó tar-talmú figyelemirányítással (folytonossággal vagy váltással) alakul a szöveg fo-lyamán.

A szövegeket a befogadás, a megértés során egy nagyjából előre haladó, de párhuzamos műveleteket és visszacsatolásokat magában foglaló műveletsorban dolgozzuk fel. E feldolgozás a szöveg elemi vagy összetett szövegtani összetevő-inek a megértéséből áll. A szorosabban vett szövegtani műveletek azokra a nyelvi kifejezésekre és szerkezetekre, valamint azok viszonyaira irányulnak, amelyek a szöveg általános koherenciája szempontjából fontosak. E műveletsor nyomán jön létre a szöveg on-line (műveleti) szerkezete, amely a nyelvtudományi bemutatás-ban a dinamikus műveleteknek a típus szerinti leíró kivetítése. A koherencia rész-ben szerkezeti jellegű jelenség, amely a szöveg különböző szintjein kapcsolatokat hoz létre, részben folyamat jellegű jelenség, amennyiben a szöveglétrehozásban és a megértésben mutatkozik meg.

A műveleti szerkezet szövegtípustól független tényezője a koreferencia (a dologfolytonosság jelölője), elsősorban a figyelem előterében álló dologentitás (szövegtopik) többszöri említésével, illetve a koreferencia megszakításával és új szövegtopik megnevezésével. Az eseménykontiguum folytonosan változó forgató-könyvek aktiválásából áll össze. Az így kialakuló szövegrészlet mindig valamilyen beszélői nézőpontoszerkezetben dolgozódik ki, meghatározott körülményjelölők és kontextualizálók közegében, tér- és időviszonyok rendszerében. Ekképp alakulnak ki a monologikus szövegekben a bekezdések, a dialógusokban a paratónusok (a be-kezdéshez hasonló tematikai egységek, amelyek akár több fordulóból is állhatnak).

A partitúra jelleg ezen a szinten mutatkozik meg: a szereplők, a velük kap-csolatos időbeli folyamatok, a körülmények és a kontextualizáló elemek együtte-sen, egymással időben párhuzamosan konstruálódnak meg a beszélő által, illetve értődnek meg a hallgató feldolgozási műveleteiben. Mindegyik említett tényező egy-egy „szólam”, mint egy zeneműben, amelynek megvan a saját maga rendje, egyúttal pedig kapcsolódik a megfelelő helyeken (a feldolgozás idejében) más elemekhez. Az ekképp elvégzett beszélői és hallgatói mentális műveletek (például egy dolog két egymást követő koreferens említése vagy a szereplővel kapcsolatos, két egymást követő, egymással összefüggő esemény megnevezése) nem feltétle-nül tudatosul, a feldolgozás végrehajtásának megtörténte ellenére.

Ugyanakkor mind a koreferencia, mind az eseménykontiguum olyan együtt-állásokban is megvalósulhat, amelyeknek már szövegtipológiai jelentőségük van, tehát szövegtípusok jellemzőivé válhatnak (például a történetelbeszélés és a leírás közötti különbségekben).

A szöveg partitúrájának feldolgozása során válik a beszélőtársak számára ismertté a szöveg egészét átfogó fő jellemzők sora, például a téma vagy a szöveg általános belső szerkezete (a szerkezeti részek; az elemi strukturális szempontok: rövideg–hosszúság, egyszerűség–bonyolultság, linearitás–hierarchia; a szöveg monologikus, dialogikus vagy polilogikus jellege).

Másrészt a szöveg partitúrájának feldolgozása során áll össze a szöveg összegző értelemszerkezete, vagyis a szöveg összetett konceptuális szerkezetének a feldolgozása, amely a szöveg lényegi tartalmát reprezentálja. Az összevont szerkezet a szöveg értelmének, „jelentésének” valamilyen összetett reprezentációban való elrendezése. A szöveg értelemszerkezetének az általános lényege a következő: a szövegbeli legfontosabb szereplők azonosítása, szövegbeli perspektívált fogalmi kidolgozásuk a közöttük levő viszonyok, velük kapcsolatos események és körülmények hálózatos elrendezésében. Ez az elrendezés a szövegek legnagyobb részénél a hallgató elméjében történik meg, kisebb részénél kifejtett értelmezést kap, általában nyelvi formában, például mindennapi, tudományos (szövegtani, irodalomtörténeti, teológiai, hermeneutikai), jogi feldolgozó keretekben. A szöveg összevont szerkezete, értelme a szöveg belső összefüggésrendszerének, műveleti sorainak a viszonylag állandó szerkezetté alakított formája. A szöveg összevont szerkezete a szövegbeli kifejtett nyelvi és kifejtetlen egységek lineáris észleléséből és a tudással kapcsolatba hozva azok hierarchikus feldolgozásából áll össze.

A műveleti feldolgozás, az ebből összeálló összegző szerkezet és a szöveg fizikai megnyilvánulása fő jellemzői adják a szövegek közötti különbséget, ezáltal a hasonló szövegek típusokba, kategóriákba sorolhatóságának az alapját, a mindennapi beszélők számára. Az ekképp kialakított sémák egyúttal cselekvési minták is. A szövegtipológiai sémák egyrészt a mindennapi cselekvéssémákhoz kapcsolódnak, másrészt a szöveg általános szövegalkotói és megértési sémájához. És az így létrejövő, illetve egy közösség, kultúra konvencióiban és gyakorlatában fenntartott tipológia a szövegtipológia alapja.

5. Szövegtipológiai következtetések. Több jellegzetes szövegtipológiai modell, tipologizálás módszer lett kidolgozva a nyelvtudományi szövegtan eddigi történetében. Ezek részletes áttekintése meghaladja a jelen tanulmány keretét (l. HEINEMANN 2000a, 2000b; l. továbbá a BRINKER – ANTOS – HEINEMANN – SAGER eds. 2000. teljes kötetét). Néhány fontos modellre érdemes a figyelmet irányítani.

A korai szövegtipológiai eljárások egyike egyes jól felismerhető szövegjellemzők mátrixának a felállítása, és a tulajdonságok meglétének vagy hiányának a bejelölése. VATER (1992) osztályozta is a szövegfajta-osztályozás kritériumainak típusait. Vannak kritériumok 1. a tárgy és a cél szerint (pl. OOMEN 1972); 2. a szövegben előforduló részszövegek típusa szerint (pl. GÜLICH–RAIBLE 1977); 3. kommunikációorientált szempontok szerint (pl. SANDIG 1972; HELBIG 1975; ERMERT 1979). E tipologizálási rendszerek általában egy fő tulajdonságtípust emelnek ki, és azt részletezik, míg másokat háttérben hagynak.

A szövegtípusok elkülönítésének igen régi eljárása a szöveg szerkezetének leírása. A szöveg szerkezete ebben az értelemben vehikulum szintjén felismerhető szövegrészek lineáris egymásra következése. Ennek legkorábbi és igen hatásos vál-

tozatát az ókori retorika dolgozta ki a szónoki beszéd előíró bemutatásával, a beszéd megtervezésének és kidolgozásának egymásra következő szakaszolásával. Ebből származik az iskolai nyelvtanok, fogalmazástanítási módszerek, iskolai retorikák és stilisztikák leegyszerűsítő hármastagolása, amelyet a kézikönyvek, iskolai nyelvtanok és egyes szövegtanok is hajlamosak kiterjeszteni minden szövegtípusra. E szemléletmód korlátoltsága hiába nyilvánvaló, mégis hatásos, miközben a spontán, beszélt, élőnyelvi szövegek, főképp a párbeszéd teljes körét kizárja a bemutatásból.

A kimerevített, a létrehozás és a megértés – többek között időbeli – folyamatától függetlenített szövegszerkezet-értelmezés prototipikus változatát a strukturalizmus termelte ki. JAKOBSON nevezetes Baudelaire-elemzése ezt a statikusan kivetített struktúramodellt viszi tökélyre (vö. JAKOBSON 1969).

Árnyaltabb és dinamikusabb modellt állított föl VAN DIJK a hírszöveg leírásában (l. VAN DIJK 1988). Az ágrajzos szerkezeti modell a közvetlen összetevős elemzésen alapul, melynek a szöveg esetében a szuperstruktúra (a szöveget egybefogó makropozíció) a kiinduló összetevője. A szerkezeti egységek itt azonban nem grammatikai vagy fonológiai megfelelések, hanem funkcionális szövegrészek (például cím, összefoglalás, történet, háttér, reakciók).

BEAUGRANDE–DRESSLER (2000, eredetileg 1981) az aktivált fogalmak hálózatait modellálja a fogalmak közötti fogalmi kapcsolatokkal együtt, és ezeknek jellegzetes együttállásaiból von el archetipikus szerveződési típusokat. Így különítik el az elbeszélő, leíró és érvelő szövegtípusokat (valójában szövegszerveződési módokat). Ez a megközelítés tekintetbe veszi a szöveg létrehozásának és megértésének feldolgozásának műveleti jellegét.

A főntebb röviden vázolt funkcionális kognitív szövegleírás a szövegek típusait csakis komplex megközelítéssel tartja vizsgálhatónak. Ekképp a szöveg fizikai megnyilvánulása (vehikuluma), műveleti szerkezete és összegző szerkezete egyaránt tényező egy szöveg típus szerinti besorolásában. A beszélő és a hallgató a szövegek feldolgozásában egyszerre tekinti a szöveget alulról fölfelé és felülről lefelé építkező produkciónak, vagy egyszerre végez mentális műveleteket az aktuális szövegrészen időben előre haladva, a partitúra belső viszonyait feldolgozva, és az egész szövegre mint egységre, mint tervezett vagy elvárt teljes sematikus struktúrára.

A szövegtipológia, vagyis a szövegtípusok rendszere beszélői nézőpontból olyan hálózat, amelynek dinamikus rendszerében két egymásba érő sűrűsödési tartomány azonosítható. Az egyik ilyen tartomány középpontjában a spontán, beszélt párbeszéd áll, a másik tartomány középpontjában a tervezett (ellenőrzött), írott monológ. A szövegtípusok ehhez a két archetípushoz viszonyulnak, lényegében még felderítetlen módon. A szövegtípusok idealizált sémák a beszélő tudásában, amely sémákat a beszélők a mindenkori kontextushoz, beszélő szándékhoz és hallgatói elvárásokhoz igazítanak. A szövegtípusok idealizált sémái tartalmazák e cselekvésértékek fő jellemzőit.

A kerekasztal-konferencia címében szereplő műfaj vs. szövegtípus szembenállás vagy kettősség vagy fogalompár (az eltérő értelmezésekben) az itt vázolt funkcionális kognitív magyarázat szerint nem áll fenn (a kettősségre l. SANDIG 1986; KOCSÁNY 2002; HÁMORI 2006). Ugyanis a szöveg műveleti szerkezete, valamint további, itt nem tárgyalt tényezők (főképp a beszédhelyzethez igazítás)

magukban foglalják a nyelvi tevékenység mint cselekvés társadalmilag érvényes, normatív, konvencionált módjait, azok nem kívülről rakódnak rá a típus szűkebben vett nyelvi jellemzőire. A szöveg nem válik le megvalósulásának tipikus körülményeiről a beszélő tudásában, a szöveg természetes közege, vagyis prototipikus kontextusa része a szövegtípus fogalmának.

6. Összefoglalás. A tanulmányban a mellett érveltem, hogy a szövegtipológia komplex kutatást igényel, melynek során figyelembe kell venni az alkalmazott nyelvelmélet, a kategorizációs elv és a szövegmagyarázat szempontjait. A nyelvtudományi szövegtan e tényezők mentén eltérő szövegtipológiákat állított fel – pontosabban azoknak részleges változatait dolgozta ki. A funkcionális kognitív megközelítés a beszélőtársak perspektívájából indul ki, a közös jelentésképzés cselekedetéből, amelynek kontextuális tényezői vannak. Ez az összetett, dinamikus, időben történő kontextuális nyelvi tevékenység elsősorban a szöveg műveleti szerkezetében („partitúrájában”) konstruálódik meg, amelynek kerete a szöveg vehikuluma és eredménye a szöveg összegző szerkezete (értelemstruktúrája). A szövegtípusok e tényezők mentén azonosíthatók a leírásban, mert a beszélők e tényezők szerint ismerik föl és alkalmazzák az erre vonatkozó, sémákban tárolt tudásukat.

Kulcsszók: kategorizáció, műveleti szerkezet, nyelvelmélet, szöveg, szövegtan, szövegtipológia.

Hivatkozott irodalom

- DE BEAUGRANDE, ROBERT-ALAIN – WOLFGANG U. DRESSLER 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, Budapest.
- BRINKER, KLAUS – ANTOS, GERD – HEINEMANN, WOLFGANG – SAGER, SVEN F. eds. 2000. *Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 16. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- CHOMSKY, NOAM 2006. *Language and mind*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DELANCEY, SCOTT 2001. *On Functionalism*. LSA Summer Institute, Santa Barbara. <http://darkwing.uoregon.edu/~delancey/sb/LECT01.htm> (2017. 07. 25.)
- VAN DIJK, TEUN A. 1972. *Some Aspects of Text Grammars*. The Hague, Mouton.
- VAN DIJK, TEUN A. 1988. *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale.
- DIRVEN, RENÉ – WOLF, HANS-GEORG – POLZENHAGEN, FRANK 2007. Cognitive Linguistics and Cultural Studies. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT eds., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 1203–1221.
- ERMERT, KARL 1979. Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation. Niemeyer, Tübingen.
- EYSENCK, MICHAEL W. – KEANE, MARK T. 1997. *Kognitív pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- GEERAERTS, DIRK 1997. *Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*. Clarendon Press, Oxford.

- GIVÓN, TALMY 2001. *Syntax. An introduction. Revised edition.* John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- GIVÓN, TALMY 2002. *Bio-linguistics. The Santa Barbara lectures.* John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- GÜLICH, ELISABETH – RAIBLE, WOLFGANG 1977. *Linguistische Textmodelle.* W. Fink, München.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, RUQUAYA 1976. *Cohesion in English.* Longman, London.
- HÁMORI ÁGNES 2006. A társalgási műfajokról. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok.* Tinta Kiadó, Budapest. 157–181.
- HEINEMANN, WOLFGANG 2000a. Textsorte – Textmuster – Texttyp. In: BRINKER, KLAUS – ANTOS, GERD – HEINEMANN, WOLFGANG – SAGER, SVEN F. eds., *Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 16. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 507–523.
- HEINEMANN, WOLFGANG 2000b. Aspekte der Textsortendifferenzierung. In: BRINKER, KLAUS – ANTOS, GERD – HEINEMANN, WOLFGANG – SAGER, SVEN F. eds., *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 16. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 523–546.
- HELBIG, GERHARD 1975. Zu Problemen der linguistischen Beschreibung des Dialogs im Deutschen. *Deutsch als Fremdsprache* 12: 65–80.
- JAKOBSON, ROMAN 1969. Egy Baudelaire-vers mikroszkopikus elemzése. In: UŐ, *Hang – jel – vers.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 278–301.
- KERTÉSZ ANDRÁS 2001. *Nyelvészet és tudományelmélet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentésemélet.* Corvina, Budapest.
- KNOTT, ALISTER – SANDERS, TED – OBERLANDER, JAN 2002. Levels of representation in discourse relations. *Cognitive Linguistics* 12/3: 197–209.
- KOCSÁNY PIROSKA 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés. A mondás mint szövegtípus.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – LADÁNYI MÁRIA szerk., *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.* Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22. 17–58.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things.* The University of Chicago Press, Chicago–London.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar 1. Theoretical Prerequisites.* Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2001. Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics* 12/2: 143–188.
- LENGYEL KLÁRA 2000. A nyelvi egységek színteződése. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 24–33.
- OOMEN, URSULA 1972. Systemtheorie der Texte. *Folia Linguistica* 5: 12–34.
- PINKER, STEVEN 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Typotex, Budapest.
- RADFORD, ANDREW 1988. *Transformational grammar: a first course.* Cambridge University Press, Cambridge.

- ROSCHE, ELEANOR 1977. Human Categorization. In: WARREN, NEIL ed., *Studies in Cross-Cultural Psychology* 1. Academic Press, London. 1–49.
- SANDERS, TED – SPOOREN, WILBERT 2007. Discourse and Text Structure. In: Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert eds, *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 916–941.
- SANDERS, TED – SCHILPEROORT, JOOST – SPOOREN, WILBERT eds. 2001. *Text Representation. Linguistic and psycholinguistic aspects*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- SANDIG, BARBARA 1972. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In: GÜLICH, ELISABETH – RAIBLE, WOLFGANG Hg., *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Athenäum Verlag, Frankfurt. 113–124.
- SANDIG, BARBARA 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. De Gruyter, Berlin – New York.
- SINHA, CHRIS 2009. Language as a biocultural niche and social institution. In: EVANS, VYVYAN – POURCEL, STÉPHANIE eds., *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia. 289–309.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1996. A funkcionális stilsztika megalapozása. In: UŐ szerk., *Hol tart ma a stilsztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TALMY, LEONARD 2000. *Toward a cognitive semantics*. The MIT Press, Cambridge.
- TAYLOR, JOHN R. 1991. *Linguistic Categorization*. Clarendon Press, Oxford.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2016. Topikfolytonosság és eseménykontinguum a szövegben. *Officina Textologica* 19: 59–73.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOMASELLO, MICHAEL ed. 1998. *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Lawrence Erlbaum, Mahwah.

Prototype effects and categorization in discourse typology

The paper discusses the theoretical and methodological issues of discourse typology from a linguistic perspective. It argues that discourse typology is dependent on the factors of linguistic theory, ways of linguistic text description, and categorization. The functional cognitive theoretical framework offers a complex approach towards text types, starting out from the features of the on-line structure (musical “score”) of the text, from the viewpoint of the interlocutors.

Keywords: categorization, linguistic theory, discourse, on-line structure, text linguistics, discourse typology.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra